

Političke stranke dalmatinskih Talijana 1886.–1914. (1918.)

MIRKO ĐINĐIĆ

Sveti Filip i Jakov, Republika Hrvatska

Autor analizira politike identiteta dalmatinskih Talijana i političke prilike u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća. Najprije je prikazan nastanak stranke "La Società Politica Dalmata", a zatim njena ideologija i daljnje djelovanje kao "Talijanske stranke". U tekstu se nastoji obrazložiti teza prema kojoj je nacionalni identitet dalmatinskih Talijana bitno određen njihovim političkim angažmanom. Stoga je glavni predmet analize političko organiziranje dalmatinskih Talijana kroz koje se izražavaju italodalmatinstvo i talijanski nacionalizam iredentističkih značajki. Ideologija radikalnog talijanskog nacionalizma prikazana je pomoću analize slučaja Roberta Ghiglianovicha, kojom se upozorava na političke sukobe unutar građanstva talijanskog jezičnog izraza koji su uvjetovali prihvatanje ili odbijanje određenog kolektivnog identiteta. Zaključeno je da su u završnoj fazi nacionalno-integracijskih procesa kod dalmatinskih Talijana prevladale ideje talijanizacije Dalmacije i iredentizma.

Ključne riječi: nacionalni identitet, političke stranke, italodalmatinstvo, nacionalizam, iredentizam.

Uvod

Pojam stranka odnosno partija etimološki znači dio veće cjeline (lat. *part*, "dio"), a u širu javnu uporabu ulazi u prvoj polovici XIX. stoljeća. Politološki rječnik političku stranku definira kao skupinu građana istog mišljenja koji su si zacrtali cilj provedbe zajedničkih političkih zamisli.¹

U razdoblju od obnove ustavnosti do devedesetih godina XIX. stoljeća stranačka scena u Habsburškoj Monarhiji bila je određena sukobima nacionalnih interesa i političkim krizama, a politički se život odvijao u sklopu posebnog habsburškog pseudoparlamentarizma koji se tada tek počeo izgrađivati. U tim je okolnostima ključni motiv osnivanja i djelovanja političkih stranaka u

¹ *Politološki rječnik : država i politika*, ur. Dieter Nohlen, Osijek – Zagreb – Split, 2001., 438.

Dalmaciji bio blisko povezan s pitanjima nacionalne afirmacije i integracije.² Političke su stranke tako u dobroj mjeri utjecale i na stranke dalmatinskih Talijana i određivale politički, društveni i ekonomski kontekst njihova djelovanja.

Nakon burnih događaja 1848. u cijeloj Europi, izmjenama austrijskog izbornog sustava i buđenjem nacionalne svijesti – pojavom težnji za sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom – dolazi do prvih sukoba između talijanskog i hrvatskog stanovništva. U središtu tih sukoba različite su politike nacionalnog identiteta koje su zastupale njihove političke elite u nastojanju da etnički identitet oblikuju u nacionalni. Te su težnje posljedica već oblikovane etničke svijesti Hrvata, koja se u Dalmaciji u nacionalnu počinje oblikovati na samom početku narodnog preporoda u Hrvatskoj, a konkretne oblike dobiva 1844., kada Splićanin Ante Kuzmanić pokreće u Zadru časopis *Zora dalmatinska* da probudi “dalmatinske Hrvate i privede ih pisanju na materinjem jeziku, da se hrvatski jezik uvede u škole i postane službeni jezik u uredima. Tako je Zadar postao predvodnikom u buđenju narodne svijesti”.³ Nekoliko godina poslije *Zora dalmatinska* postaje i perjanica borbe dalmatinskih Hrvata i Srba za sjedinjenje s Hrvatskom, čemu se usprotivio službeni list *La Gazzetta di Zara*, koji izlazi u Zadru.⁴ Naime te su novine zastupale tada među građanstvom dominantnu slavo-dalmatinsku ideologiju, koja je veličala talijanski jezik i kulturu te autonomiju Dalmacije unutar Monarhije, protiveći se njezinu sjedinjenju s užom Hrvatskom i Slavonijom. Nositelji te ideologije slavenski su Dalmatinci (“Slavo-dalmati”) i pripadnici što doseljene što domaće talijanizirane etničke skupine, takozvani talijanski Dalmatinci (“Italo-dalmati”).⁵ Na unutrašnjem su planu “Dalmato-Talijani” (Carrara, Bajamonti, Nani, Giovannizio, Alberti, Grubissich i dr.) naglasili svoju kulturnu i gospodarsku nadmoć nad “Dalmato-Illirima”. Zadojeni *risorgimentom* ili talijanskim preporodnim nacionalizmom, zagovaraju u Dalmaciji “ponovno buđenje odnosno ponovno pridizanje talijanske nacije do njezine svjetsko-povijesne veličine”.⁶ Poznati njemački politolog Karl W. Deutsch preferiranje natjecateljskih interesa nacije i njenih

² Stjepan ĆOSIĆ, “Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća”, u: *Dijalog povjesničara-istoričara* 3, Zagreb, 2001., 53.-54.

³ Grga NOVAK, *Presjek kroz povijest grada Zadra*, sv. XI.-XII., Zadar, 1965., 70. Ante Kuzmanić zalagao se za ikavsko-štokavski govor, suprotstavljajući se tako Gajevu zagrebačkom krugu. Naravno, Kuzmanić nije bio protiv sjedinjenja s Hrvatskom, ali pošto “(...) imadosmo svoje kraljeve, banove, knezove hrvatske; ovo je hrvatska stečevina; i ona iz poštovanja k' slavnom imenu Dalmacija ima se do vika zvati Dalmatinska Hrvatska”. Vidi Zlatko VINCE, *Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti*, Zagreb, 1998., 20.

⁴ G. NOVAK, *Presjek kroz povijest grada Zadra*, 71.

⁵ Stjepo OBAD, “Razvoj hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji”, *Hrvatska obzorja*, br. 1, Split, 1993., 150.

⁶ Tihomir CIPEK, “Nacija kao izvor političkog legitimiteta”, u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji. Zbornik radova*, ur. T. Cipek i Josip Vrandečić, Zagreb, 2007., 24. Ideolozi talijanskog nacionalnog pokreta Cavour i Balbo misle da je talijanski nacionalizam “risorgimento”. *Risorgimento* zastupa ideje da nacije nisu suprotstavljene jedna drugoj, nego su složno ujedinjene u borbi protiv tiranije. Naravno, u praksi se, kako ističe T. Cipek, pokazalo da to načelo ne funkcionira, kao što nam pokazuju primjeri sukobljavanja talijanskog i hrvatskog nacionalizma. *Isto*, 26.

članova nad interesima drugih nacija naziva nacionalizmom.⁷ Dalmatinski Talijani težište (*preferiranje*) svojih integracijskih napora (*interesa*) vide izvan provincije, i to u sklopu obnovljene Maninove i Tommaseove Venecije ili ujedinjene Italije. Istaknuvši zahtjev za vodstvo u Dalmaciji, smatrali su da se supremacija pojedine nacionalnosti temelji na gospodarskoj i kulturnoj izobrazbenosti elite, a ne na brojnosti puka. Takvim stavom "Italodalmatinci" iskazuju svoju osnovnu političku poziciju. Tihomir Cipek ističe, slijedom Lambergove definicije, da je "osnovni smisao nacionalizma, politička mobilizacija naroda radi stvaranja suverene nacionalne države ili, u rijetkim slučajevima, nekog drukčijeg oblika političke autonomije nacije".⁸ Te ideje *političke autonomije* podržavala je općinska birokracija, koja je bila isključivo u rukama talijanizirane elite, pa je već i zbog očuvanja dobro plaćenih mjesta u upravi bila protiv svake akcije za sjedinjenje Dalmacije s užom Hrvatskom.

Talijanska stranka – *La Società Politica Dalmata*

Koristeći se krizom u političkom životu Dalmacije, izazvanom oportunističkim Narodne stranke, zatim razdorom između Hrvata i Srba, a u konačnici i podrškom vladinih organa, prvotni autonomisti postajali su Talijani da bi se koristili § 19. temeljnog zakona iz 1867. o zaštiti narodnosti,⁹ pa su se kao posebna nacija, isto kao i Srbi, ali nešto kasnije, organizirali u talijansku stranku. Tako su na temelju članka 19. željeli dobiti zakonska jamstva za talijanski jezik.¹⁰ Nakon što Hrvati preuzimaju vodeća mjesta u dalmatinskom Saboru, za glavni cilj postavljaju izbacivanje talijanskog jezika iz javne uprave. *Il Dalmata*¹¹ je potiskivanje talijanskog jezika smatrao povredom ustavnih prava, "svetih prava narodnosti" i "smrtnim udarcem" protiv onih Dalmatinaca koji se koriste talijanskim. Kao reakcija na te događaje, dalmatinski se Talijani organiziraju i počinju otvarati vlastite škole s nastavom na talijanskom jeziku. Tako sukob prerasta u borbu između hrvatske i talijanske stranke.¹² Dugotrajno kolebanje Autonomističke stranke između regionalnog slavo-dalmatizma i nacionalnog talijanstva postupno je riješeno u korist ovog drugog ("... tran-

⁷ *Politološki rječnik : država i politika*, 234.

⁸ T. CIPEK, *n. dj.*, 18.

⁹ *Narodni list*, 17. VII. 1897. Bajamonti je još prije izjavio da su autonomisti evoluirali u Talijane radi taktike, da bi mogli uživati zaštitu § 19. Ustava. Prema Bajamontiju, § 19. je jasan – "nije više kultura nego nacionalnost ta koja ubuduće garantira jednaka prava". Stoga je, po Bajamontiju, uzimanje talijanske nacionalnosti neophodno. Vidi Josip VRANDEČIĆ, "Dalmatinski gradovi između regionalizma (*ius soli*) i hrvatskog nacionalizma (*ius sanguinis*)", *Glasje*, br. 5, 1998., 75. Bajamontijev list *L'Avvenire* tada je (1875.) pisao kako je put prema Italiji dug, ali neupitan!

¹⁰ Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb, 2006., 206.

¹¹ "Lostracismo della lingua italiana", *Il Dalmata*, 19. XII. 1874.

¹² Oddone TALPO, "La scomparsa degli italiani in Dalmazia", *Rivista dalmatica*, LXVIII, 1997., 256.

sformazione del partito autonomo in un partito nazionale-italiano”¹³. U novopokrenutom splitskom listu *La Difesa* Bajamonti¹⁴ se izjasnio za talijanizaciju Autonomističke stranke, koju je zagovarao još od 1875. godine. Već je naime na sjednici Carevinskog vijeća 10. prosinca 1874. bio znakovit nastup autonomističkog zastupnika Zadrana dr. Edoarda Kellera, koji je, protiveći se uvodenju narodnog jezika u srednje škole, tvrdio da govori u ime “italienische Nationalität in Dalmatien”.¹⁵ Bajamonti je 1886. utemeljio *La Società Politica Dalmata*, novu političku stranku izraslu iz nezadovoljstva talijanskih nacionalista oportunističkom politikom Autonomističke stranke. *La Società Politica Dalmata* imala je “obrazovati puk u Dalmaciji novim političkim prilikama”. Govoreći o jeziku, koji znači karakter jednog naroda, iako je većina dalmatinskog puka slavenska, Bajamonti uočava opasnost od gubljenja supremacije talijanskog jezika u Dalmaciji:

(...) kada ga se izbacilo iz polja javne naobrazbe dovodeći u pitanje intelektualnu budućnost naše djece, kada ga se htjelo odstraniti iz javnih ureda s tolikom opasnošću za naše moralne i materijalne interese, kada ga se htjelo odstraniti čak iz društvenog života, *tada smo se mi izjasnili Talijanima* (kurziv M. Đ.) – ne zbog taštine da bi se izgradila jedna politička individualnost, ne zbog naklonosti prema borbama koje postaju sve opasnije, ne za podložiti našu slavensku braću nego, jednostavno, da bi ih spasili (...).¹⁶

Da bi potvrdio svoje postavke kako je talijanski jezik potpuno izvoran, ne uvezen, jezik napredne uljudbe koja je u pokrajinu donijela kulturu, napredak i blagostanje, Bajamonti se poziva na namjesnika Wagnera, koji je 1869., prilikom stupanja na važnu dužnost, izjavio:

Talijanski je element u Dalmaciji tijekom stoljeća pustio duboke korijene, on je izvoran kao i slavenski, i sve ono, što je učinjeno silom vremena i slijedom događaja, nije ga moglo uništiti voljom građana (...).¹⁷

Pod utjecajem političkih zbivanja u Dalmaciji, posebice borbe hrvatskog stanovništva za ujedinjenje s Hrvatskom, kod dalmatinskih Talijana razvio se

¹³ Anonimo, “L'irredentismo italiano in Dalmazia”, *Rivista dalmatica*, br. XIV, fasc. III, 1933., 9.

¹⁴ O Bajamontiju vidi *Onoranze funebri ad Antonio Bajamonti*, Zadar, 1892.; Oscar RANDI, *Antonio Bajamonti, “il mirabile” podestà di Spalato*, Zadar, 1932.; Luciano MONZALI, “Dalmati o Italiani? Appunti su Antonio Bajamonti e il liberalismo autonomista a Spalato nell'Ottocento”, *Clio*, 2002.; O. RANDI, “Antonio Bajamonti”, *Archivio storico per la Dalmazia*, Roma, 4, fasc. 24, 1928., 263.-275.; Dora SALVI, “Antonio Bajamonti ultimo podesta di Spalato”, *Rivista dalmatica*, XXXII, fasc. III, 1961., 41.-52.; Enrico MATCOVICH, *Nostri onorevoli. Schizzi Biografici, Fisilogici, Critici, Parlamentari*, Zadar, 1870., 48.-50.

¹⁵ *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes*, 90. Sitzung der VIII. Session, 10. XII. 1874., Wien, 3229.-3230.

¹⁶ Antonio BAJAMONTI, “La Società Politica Dalmata”, *La Difesa (Split)*, br. 53, 5. VII. 1886., 2.

¹⁷ *Isto*. Zastupnik Narodne stranke Mihovil Klaić na to je, misleći na nametnuti talijanski jezik i opravdavajući akcije koje ga potiskuju, ukazivao da i “nepravdu po volji ljudskoj stvorenu, volja će opet ljudska razoriti”. Vidi *Brzopisna izvješća XXII zasjedanja dalmatinskog pokrajinskog sabora*, Zadar, 1886., 401.

osjećaj ugroženosti. Talijane u Dalmaciji austrijske su vlasti smatrali su sve više stranima, a s vremenom i neprijateljskima. Taj se osjećaj pojačava uspostavom talijanske države 1861., a 1866., kada Austrija gubi neke talijanske pokrajine, zazor prema dalmatinskim Talijanima razvio se i kod vlasti u Beču.¹⁸ S druge strane proces demokratizacije politike išao je na ruku Hrvatima, koji sve više ulaze i u institucionalnu visoku politiku. Marassovich smatra da su dva bitna elementa uzrok gubitka povlaštenog položaja dalmatinskih Talijana: "(...) la politica slavofila di Vienna, e il sorgere del popolo che dappertutto soppianta le vecchie classi dominanti."¹⁹ Gubitkom većine u predstavničkim tijelima općina i gradova dalmatinski se Talijani izoliraju i usredotočuju na grad Zadar, gdje su još ostali u većini. Zadar se pretvorio u protuhrvatsku, autonomističku utvrdu, a trend je ojačao dodatni priljev austrijskih službenika i poslovnih ljudi. U takvim okolnostima nastoje očuvati talijanski duh i kulturu, posebice mletačku, prateći ujedno i događanja u Italiji. Unatoč tomu što su vlasti zabranile slobodno udruživanje u političke organizacije, Talijani radi povezivanja i obilježavanja najvažnijih političkih i kulturnih zbivanja u Italiji osnivaju brojna politička, kulturna i sportska udruženja. Sjedište im je pretežno u Zadru, koji je i inače bio političko, kulturno i gospodarsko središte Dalmacije. Ideju jasnog talijanskog nacionalnog identiteta zastupala je udruga "Società Politica Dalmata", poslije nazvana "Società Politica italiana della Dalmazia", koja je zapravo od samih početaka djelovala kao politička stranka. Dana 30. studenoga 1886. Bajamonti je na naknadnim izborima ponovno izabran za dalmatinski Sabor (umjesto A. Radmana),²⁰ gdje je djelovao kao vođa autonomista, istina, bez nekog većeg značenja. U Saboru je govorio samo talijanski i za Dalmaciju tvrdio da je "terra nostra".²¹ U Carevinsko je vijeće biran u razdoblju od 1867. do 1870. i od 1874. do 1879. te se uključio u osnivanje i rad parlamentarnog talijanskog kluba u Beču (*Club degli abitanti delle provincie meridionali*) i tako je osim nacionalnoga izrazio i svoje političko uvjerenje.²² Osnivanjem nove političke stranke nastojao je okupiti dalmatinske Talijane na čistoj nacionalnoj osnovi. Za razliku od Vincenza Duplancicha²³ nije zagova-

¹⁸ Cecilia CAPELLO, "Storia e cultura italiana in Istria e Dalmazia con implicazioni etnico-sociali", *Rivista dalmatica*, vol. XLIX, fasc. 1-2, 1978.

¹⁹ Antonio MARASSOVICH, "Testimonianze della civiltà italiana in Dalmazia", *Rivista dalmatica*, vol. XXIX, fasc. 3, 1958., 73.

²⁰ *Brzopisna izvješća XXII zasjedanja dalmatinskog pokrajinskog sabora*, 282.

²¹ *Isto*, 298.

²² *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes, Verzeichnis der Mitglieder des Abgeordnetenhauses nach Kronländern*, IV. Sessionen, 20. V. 1867., Wien, 1869., 550., 690., 705.-707.; *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des VIII Sessionen*, Wien, 1879., 536.; Oswald KNAUER, *Das Österreichische Parlament von 1848-1966*, Wien, 1969., 66.; J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Zagreb, 2002., 147. Biografske podatke o Bajamontiju vidi u: *Reichsraths Almanach für die Session 1867*, Prag, 20, 86.; *Reichsraths Almanach für die Session 1873-1874*, Wien, 1873., 25, 105.

²³ Duplancicheva je biografija idealtipski primjer intelektualnog angažmana u oblikovanju talijanskog nacionalnog identiteta u Dalmaciji. U svojoj brošuri nastoji dokazati talijansko obilježje dalmatinske kulture i romansku etničku pripadnost stanovništva ("... u talijanskoj rasi su sve moralne snage, samo ona posjeduje inteligenciju i kulturu..."; "... Dalmatinci etnički pripa-

rao priključenje Dalmacije Italiji, nego je uvijek ostajao u granicama autonomije u sklopu Monarhije. No imao je svoju varijantu – tvrdeći da su Rimljani u antičkoj Dalmaciji bili vladajuća klasa, pa analogno tome njihovi suvremeni nasljednici, koji se osjećaju Talijanima, postaju osviještena vladajuća nacija.²⁴ Preko novoutemeljene stranke Bajamonti je zahtijevao otvoreno prihvaćanje talijanske nacionalnosti, ističući kako je nemoguće zagovarati otvaranje talijanskih škola u pokrajini bez isticanja talijanske nacionalnosti. Prvi zadatak stranke bio je stvoriti modernu i omasovljenu nacionalnu stranku. Bajamonti nakon toga postaje predvodnik dalmatinskih Talijana, a ne više vođa dalmatinskih regionalnih rodoljuba.²⁵ Nesigurni u trajnu vladinu potporu, a svjesni stvarnog stanja u zemlji, orijentirali su se na moderni talijanski iredentizam, u očekivanju “izvanrednih okolnosti”²⁶ koje će im silom oružja nacionalističke Italije ponovo vratiti izgubljene vladajuće pozicije. U očekivanju tih izvanrednih okolnosti (“straordinarie circostanze”), a zahvaljujući vanjskoj politici Austrije, koja je od 1882. bila s Italijom povezana u Trojnom savezu, organizirali su iredentistička društva uz materijalnu pomoć Ministarstva vanjskih poslova Italije i nekih vojnih krugova što su pod raznim imenima imali jednaki cilj: odnarođivati mladi hrvatski naraštaj u Dalmaciji i širiti talijanstvo u Zadru stvaranjem privatnih talijanskih škola.²⁷ *La Società Politica Dalmata* ipak je djelovala do 1899., ali se nije izdigla iznad lokalnoga “splitskog karaktera” jer je Trigari (umjereni autonomist pod čijom je kontrolom bilo glasilo *Il Dalmata*) oklijevao autonomiste proglasiti Talijanima. Vodstvo stranke pokušavalo je umoliti vlasti u Splitu na otvaranje talijanske pučke škole, no austrijske su vlasti smatrale kako u Splitu postoje autonomisti, ali ne i pripadnici talijanske

daju talijanskoj naciji”) te traži približavanje Zadra talijanskim pokrajinama (“... dalmatinska se obala uvijek smatrala kao dio Italije”). Ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom odlučno je odbacivao te je zagovarao uspostavu jakih veza Dalmacije s Istrom, Trstom i Rijekom i ostalim, po njemu, talijanskim pokrajinama Habsburške Monarhije, s kojima treba dijeliti zajedničku sudbinu u svako doba. Naposljetku, svi navedeni krajevi i gradovi zapravo su, prema njegovu sudu, trebali u budućnosti postati dio talijanske države. Vidi Vincenzo DUPLANCICH, *Della civiltà italiana e slava in Dalmazia*, Trieste, 1861., 1.-34.; Germano PAOLI PALCICH, “Vincenzo Duplancich. Lettere e documenti, tra autonomia e irredentismo”, *Rivista dalmatica*, 57 (br. 3), 1986., 169.-236.

²⁴ A. BAJAMONTI, *Nello inaugurale la pubblicità delle sessioni municipali in Spalato*, Trst, 1862., 1.-25.

²⁵ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 234.-235.

²⁶ Bajamonti, najčišći simbol talijanstva, bio je 1890. umoran i bolestan i godinu dana prije smrti pisao je Ettoreu Tolomeiju, cijenjenom poticatelju iredentizma, da je preuzeo tiskanje *Nazione Italiana* i obratio se za suradnju u Dalmaciji uglednim građanima Splita: “Ja nisam pisac, barem da sam! Stavio bih svu svoju ljubav koju osjećam za Italiju i za njezinu mladu kćer, Dalmaciju. S druge strane osjećam se pogođen starošću, neravnopravnom borbom, gorčinom i razočaranjem koje sam pretrpio. (...) I ako *izvanredne okolnosti i nove snage* ne dođu u našu pomoć mi smo na rubu da se zapitamo trebamo li se jednog dana predati.” Vidi Silvio DELICH, *L'irredentismo italiano in Dalmazia. Secondo i documenti segreti della Polizia austriaca*, Roma, 1924., 8.

²⁷ Julije GRABOVAC, *Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti*, Zadar, 1964., 235.-236.

manjine.²⁸ Zato je Austrija uporno pomagala talijanstvo glavnog grada pokrajine, Zadra, jer je on trebao biti "italiana mai croata", kako su tvrdili Talijani.²⁹

Talijanska stranka 1899. i predstavnici radikalnog talijanskog nacionalizma

"Jedna nacija jedna država, i samo jedna država za svaku naciju".
Giuseppe Mazzini

Suočena s hrvatskim izbornim uspjesima na općinskoj, pokrajinskoj i državnoj razini, udruga se tek 1899. i službeno izjasnila talijanskom strankom te formalno konstituirala kao politička stranka svedalmatinskih Talijana, premda i tada u imenu koristi dalmatinski naziv kao Dalmatinsko političko društvo (*La Società Politica Dalmata*). Na zasjedanje osnivačkog kongresa u Zadru (Teatro Verdi) stigli su Marino Bonda iz Beča, Nicolò Vidovich iz Skradina, Giovanni Avoscani iz Dubrovnika, grof Emmanuel Fenzi iz Šibenika, saborski zastupnici Giovanni Lubin iz Trogira, Ercolano Salvi iz Splita i Stefano Smerchinich s Korčule. U Zadar je, uz ostale izaslanike, došlo i "reprezentativno" izaslanstvo Bajamontijevih sljedbenika iz Splita: Pezzoli, grof de Capogrosso, Tacconi, Voltolino, Savo, Guina, Bettiza i dr. Predsjednik Organizacijskog odbora Marino Bonda uvodno je izjavio kako stranački program ne donosi ništa novo, nego se radi o kontinuitetu Autonomističke stranke, što je razvidno iz čl. 2. Statuta nove stranke, čiji je cilj biti sve značajnijom od Raba do Budve. Za prvog predsjednika talijanske stranke (*partito italiano*), čiji naziv još nije bio služben, izabran je Niccolò Vidovich, skradinski autonomist, a za potpredsjednike su izabrani Roberto Ghiglianovich i novi zadarski gradonačelnik Luigi Ziliotto. Na čelo stranačkoga Komiteta postavljeni su Giovanni Avoscani, Doimo de Lupis, Emmanuel Fenzi, Michelangelo Luxardo, Giuseppe Palcich i Ercolano Salvi. U završnoj rezoluciji naznačeno je kako novoj stranci predstoje "sukobi s brojnim i moćnim protivnicima".³⁰ Stranka će se boriti za očuvanje slavnog imena Dalmacije te zaštitu njezina talijanskog jezika i kulture ("... ripristamento del grado che spetta alla nazionalita, civiltà e coltura italiana in Dalmazia").³¹ Najznačajniju ulogu u stvaranju talijanskog identiteta u Dalmaciji preuzeli su zadarski povjesničari predvođeni Brunellijem, Benevenijom, A. de Benvenutijem, Cippicom, Sabalichem i Bacotichem, koji su napali hrvatsvo Dalmacije tvrdeći da hrvatska historiografija mitologizira utjecaj hrvatskih kraljeva u Dalmaciji.³² Zadarska historiografska škola s prezirom je gledala na liberalizam *risorgimenta*, korifeja regionalizma Tommasea i definirala dalmatinski identitet kao proizvod rimske i mletačke vladavine u pokrajini.

²⁸ J. VRANDEČIĆ, "Razvoj talijanskog nacionalizma u Dalmaciji", CPI, Zagreb, 2001., 202.

²⁹ Šime PERIČIĆ, "O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji XIX. stoljeća", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, Zadar, 2003., 343.

³⁰ J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 275.

³¹ *Il Dalmata*, 11. I. 1899., 1.; *Statuto della politica dalmata*, Zara, 1898.

³² J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 281.; "Il diritto Croato", *Il Dalmata*, 18. IX. 1889., 1.

To dokazuje da su jezik, kultura, književnost, arhitektura, vizualni identitet i povijest glavne teze kojima se ističu talijanske značajke Dalmacije.

Osnivanje talijanskih društava kao što su "Dante Alighieri", "Pro Patria"³³ i "Lega Nazionale" pod zaštitom talijanskog konzulata³⁴ u Zadru ohrabrilo je stranačke vođe da stranku proglašavaju jasno talijanskom, a to je označilo i definitivnu pobjedu nacionalne Bajamontijeve linije.³⁵ *Narodni list* piše da se društvo "Pro Patria" ustanovilo u talijanskom Tirolu s namjerom da spasi talijanski jezik i kulturu od njemačke poplave koja prijete toj pokrajini. No rečeno je društvo odustalo od svoga prvobitnog cilja i "preokrenulo se u oruđe političkog komešanja (...). Tim društvima je svrha ne samo žilavo opirati se svakom ponarođenju naših škola, nego i dizati na svoje troške talijanskih po pokrajini".³⁶ Italija preko društva "Dante Alighieri" financira rad talijanskih organizacija i tako se neslužbeno uključuje u politički život.³⁷ U traganju za identitetom među dalmatinskim Talijanima tijekom prvog desetljeća XX. stoljeća na vidjelo izbijaju napetosti između mladih talijanskih radikalnih nacionalista okupljenih u studentskom društvu "Società degli studenti italiani della Dalmazia" i umjerenjaka starije generacije. Mladi talijanski radikali, okupljeni oko Boxicha i Milcovicha, 1908. osnivaju *Partito Italiano Democratico* i preko svojih novopokrenutih novina *Risorgimento* nastavljaju djelovanje,³⁸ koje se većim dijelom odvija u ilegali zbog zagovaranja revolucionarnog nacionalizama. Glasilo *Risorgimento* počinje izlaziti 1908., a od 15. listopada 1908. do zadnjeg, 255. broja od 18. srpnja 1914. izlazi kao tjednik. Izdavač *Risorgimenta* je radikal Girolamo Italo Boxich,³⁹ ujedno i predsjednik stranke, a urednik Raimondo

³³ Namjesništvo je potvrdilo pravila iredentističkog društva "Pro Patria". Vidi *Narodni list*, 18. II. 1888. Državne su vlasti pružale zaštitu iredentističkim društvima i time pomagale njihovu aktivnost u Dalmaciji. Društvo "Pro Patria" organizirao je agent iredente dr. Kaffer, navodno specijalist oftalmolog. Vidi *Narodni list*, 19. VII. 1890. Austrijske vlasti bile su prisiljene raspustiti to društvo zbog otvorene iredentističke djelatnosti, ali su zato odmah dopustile osnivanje društva "Lega Nazionale" s istim ciljem. Vidi *Narodni list*, 8. I. 1893. i 11. I. 1899. Slogan društva "Pro Patria" bio je: "Senz Alpi, senza Adriatico non avvi Italia!" Vidi Enrico SCODNIK, "La societa nazionale 'Dante Alighieri' nei suoi primi anni di vita", *Rivista dalmatica*, XXXVII, fasc. I, 1966., 11.

³⁴ Talijanski konzul u Zadru G. Zanotti Bianco bio je opozvan početkom 1909. zbog tajnih veza s iredentističkim listovima kao što su bili zadarski *Risorgimento*, tršćanski *Il Piccolo* i pulski *Giornalotto*. Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Tajni spisi, sv. 567., 1910.

³⁵ J. VRANDEČIĆ, "Razvoj talijanskog nacionalizma u Dalmaciji", 205.-206.

³⁶ "Klin klinom", *Narodni list*, 19. XI. 1887., br. 91, 1. List dalje navodi da se "za mladež dalmatinsku (talijansku, op. a.) na sveučilištu, brine 'Judina zaklada', koju je preklani ustanovio u Beču zloglasni Lapenna".

³⁷ L. MONZALI, *Italiani di Dalmazia 1914-1924*, Firenze, 2007., 5.

³⁸ *Il Dalmata*, 5. I. 1910., 2.

³⁹ Zanimljiva je ideološka metamorfoza jednog od radikalnih dalmatinskih Talijana, dott. Girolama Itala Boxicha ili dr. Jerka Božića. Girolamo Boxich rođen je u Splitu 16. svibnja 1869. u Župi sv. Dujma u Splitu od majke Marije rođ. Nani i oca Girolama. Ondje završava osnovnu školu i gimnaziju. Medicinu studira u Beču i Grazu, a završava je u Bologni. Radi kao liječnik u Splitu, a u Zadar se doseljava 1899. godine. Uključuje se u politički život Dalmacije kao pripadnik Talijanske stranke. Ženi se s Francescom (Fanny) iz bogate zadarske talijanske obitelji Perlini. Pretpostavlja se da je on prvi u Dalmaciji nabavio rendgenski aparat. Na području medicinskih znanosti istaknuo se proučavanjem delikvencije s antropološkog i kliničkog aspekta. Odrastao

Desanti. Čitavo vrijeme izlaženja *Risorgimento* se tiska u Istri. Politička stajališta lista mogu se okarakterizirati kao radikalno talijanska.⁴⁰ Nakon konačnog rješenja jezičnog pitanja 1909. bečka vlada nakon pregovora šalje naredbu kojom se hrvatski jezik uvodi kao "unutarnji službeni jezik u sve urede u Dalmaciji, uz neke male koncesije talijanskom"⁴¹, a 1. siječnja 1912. ta naredba stupa na snagu, što nailazi na žestoke prosvjede dalmatinskih Talijana. Bečki dogovor o jeziku iz 1909. za dalmatinske je Hrvate značio pobjedu, a za Talijane poraz. *Risorgimento* prenosi negodovanje *Il Dalmate*, koji najavljuje ukidanje

je u obitelji slavo-dalmatinske orijentacije jer se po prezimenu uočava slavensko podrijetlo, dok je ime talijansko. Boxichev prelazak u Zadar 1899. pridonosi njegovu preuzimanju talijanske nacionalne ideologije, a potvrda tomu je dodavanje srednjeg imena Italo. Nakon iredentističkog kongresa u Udinama 1903., poslao je kralju pozdravni brzojav u kojem je spomenuo svetu ulogu Italije ("Il sacro ruolo d'Italia"), a potom pozvao Talijane na spremnost za novu borbu. Godine 1912., zajedno s potpredsjednikom Milcovichem, istupa iz Talijanske stranke zbog sukoba s tadašnjim predsjednikom Ziliottom. Tijekom Prvoga svjetskog rata biva mobiliziran i na službi je u vojnoj bolnici u Livnu. Ne zna se dolazi li tada do suradnje s vojnoobavještajnom službom, ali u svakom slučaju Božić se prvi od zadarskih liječnika vraća u grad i otvara modernu ordinaciju. Početak rata s Italijom, koji je izazvao brojna uhićenja i deportacije viđenijih Talijana, nije utjecao na njega. Dapače, ostaje u gradu i 1917. vojska ga predlaže za odlikovanje zbog zasluga u ratu! Božić je naime mobiliziran 30. srpnja 1914. i do 1. studenoga 1914. radi u bolnici Crvenoga križa u Zadru, od 2. studenoga 1914. do 31. siječnja 1915. u vojnom je zapovjedništvu u Zadru, od 1. veljače 1915. do 25. svibnja dodijeljen je 23. domobranskoj pukovniji, dok je od 26. svibnja do 16. kolovoza u vojnoj bolnici u Livnu, pa se vraća u Šibenik te u Zadar. Objašnjenje tome možemo naći u djelu Silvija Delicha o iredentizmu u Dalmaciji, gdje se na jednom mjestu u tajnom izvještaju austrijske policije kao izvor izvještaja navodi "osoba talijanske nacionalnosti koja je imala udjela u političkom životu", a taj je dio u tekstu podcrtan i rukom je dopisano "dott. Girolamo Boxich". Kao dokaz o promjeni političkih stajališta mogu nam poslužiti napadi "talijanske ulice" u Zadru nakon ulaska talijanske vojske u grad krajem 1918., kao i njegova internacija od strane Talijana. On je naime nakon rata izjavio stranim novinarima da nema Talijana izvan Kopnenih vrata (zadarskih vrata na današnjoj Foši). Zbog toga je bio četiri mjeseca interniran u Italiji. U veleposlanstvu Kraljevine SHS u Rimu uzeo je jugoslavensku putovnicu te odlazi u Zagreb, mijenja ime u Jerko Božić i radi kao voditelj saniteta željezničke direkcije. Neko vrijeme radi u Beogradu, a u Cetinju je i ravnatelj bolnice. Tamo je 16. svibnja 1922. pristupio Pravoslavnoj crkvi. No prilikom smrti 1940. navedena je opaska o Župi sv. Marka, u kojoj je obavljen sprovod, što znači da je pokopan po katoličkom obredu. U liku Girolama Itala Boxicha ili Jerka Božića imamo sve moguće političke preobrazbe od slavodalmatinstva, talijanstva, radikalnog talijanstva, antitalijanstva, srpstva pa do hrvatstva. Biografski podaci o Božiću iz: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2., Zagreb, 1989., 233.-234.; Državni arhiv u Splitu, Matična knjiga rođenih, Župa sv. Duje, god. 1869., 49.-50.; Fanny Perlini bila je vlasnica kuće u ulici Angelo Diedo, br. 24, *Zadarski općinski arhiv*, br. 3964/14.; Miloš ŠKARICA, "Zadarski liječnici", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2, 1955., 162.; Antonino D'ALIA, *La Dalmazia, le regione limitrofe e l'Adriatico*, Bologna, 1914., 85.; Virginio GAYDA, "Narra la tragedia della italianita in Dalmazia", *Il Dalmata*, br. 93 i 101, 1903., br. 12, 21. III. 1914.; *Atti della Società romana di antropologia*, Rim, 1905.; Ljubo JURKOVIĆ, Kosta MILUTINOVIĆ, "Jugoslavenski nacionalno-revolucionarni omladinski pokret u Zadru (1910.-1914.)", *Zadarska revija*, XV, br. 1, Zadar, 1965., 21.; DAZd, *Prezidijalni spisi Namjesništva* (dalje: PSN), sv. 704., br. 4806, 26. II. 1917. U dodatku (Supplemento) *La Voce Dalmatica*, br. 5, 18. I. 1919., *COMUNICATO. La motivazione del verdetto nella vertenza del dott. G. I. Boxich*, DAZd, navode se sve okolnosti, podaci i događaji koji su doveli do toga da dr. Božić bude optužen za špijunažu te činjenice bitne za oslobađajuću presudu koju je sud donio.

⁴⁰ Ante BRALIĆ, "Zadarski fin-de siècle – Političke i društvene prilike u Zadru i Dalmaciji uoči Prvog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest*, 2007., br. 3, 751.

⁴¹ G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, II., Zagreb, 1944., 426.

talijanskog jezika u službama Dalmacije; umjesto njega uvodi se hrvatski jezik. *Risorgimento* smatra da je takav potez štetan, dapače opasan za Talijane. Ističe kako *Narodni list* od 20. siječnja 1909. pogrešno prikazuje da su u pregovorima Hrvati učinili mnogo ustupaka Talijanima, koji se pak osjećaju oštećenima u svojim pravima jer dva jezika nisu izjednačena. *Narodni list* prikazuje Talijane kao nacionalnu manjinu (spominje 2-3% stanovništva), a *Risorgimento* ističe kako statistike lažu te da je velik broj onih koji govore talijanski, imaju talijanske običaje, ali se zbog mira izjašnjavaju kao Slaveni.⁴² Autor kritičkih članaka je Giuseppe Maria Bugatto⁴³, zastupnik (*italienisch-Katholische Volkspartei*) u Carevinskom vijeću za Goricu i Gradišku, inače podrijetlom Dalmatinac iz Zadra, što opet izaziva prosvjede Hrvata.

Zastupnik Bugatto kritizirao je dalmatinski Sabor, koji nije odobrio novac za uređenje talijanske škole u Splitu. Hrvatski zastupnik Biankini ustvrdio je kako je Saboru poznato "da u Splitu čak i više nema puno djece koja bi išla u talijansku školu, a da bi bilo opravdano uređenje iste". Zaključak odbora za školstvo bio je, ističe Biankini, "da u Dalmaciji nema talijanske nacionalnosti" te da je "činjenica da tzv. najbolji Talijani Dalmacije svoju djecu dobrovoljno šalju u hrvatske škole".⁴⁴

⁴² "Il suggello croato", *Risorgimento*, br. 18, 12. II. 1909. U Dalmaciji je 1910. od 630 000 stanovnika bilo 80% Hrvata, 16% Srba i 3% Talijana. Vidi Günter SCHÖDL, *Kroatische Nationalpolitik und "Jugoslawenstvo". Studien zu nationaler Integration und regionaler Politik in Kroatien – Dalmatien am Beginn des 20. Jahrhunderts*, München, 1990., 14.-15. Hrvata i Srba je od ukupnog broja stanovnika (634 835) do 1910. bilo 96%, a Talijana 18 028 ili 3%. Vidi Alfred MANUSSI-MONTESOLE, "Die Adrialander", u: *Das Nationalitätenrecht des Alten Österreich*, ur. Karl Gotfried Hugelmann, Wien – Leipzig, 1934., 636. Zastupnik Biankini je 1907. u Carevinskom vijeću interpelacijom od ministra bogoštovlja i nastave dr. Marcheta zatražio izmjene koje prikazuju Dalmaciju u školskim udžbenicima iz zemljopisa na talijanskom ("Geografica e statistica della monarchia austro-ungarica"), kao i na njemačkom jeziku, a koji navode da se "stanovništvo Dalmacije sastoji od 97% Morlaka (srpskog podrijetla) i 3% Talijana". U interpelaciji je ukazano na činjenicu da je Dalmacija "prije nego je postojala Austrija" bila središte kulture u Hrvatskoj i poziva se ministra da zaustavi tu povredu etnografsko-povijesnih znanosti te da djeluje protiv širenja "neznanja i gluposti među mladima". Vidi *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhaus*, 10. Sitzung, XVIII Session, 9. VII. 1907., 935.

⁴³ Biografske podatke o Bugattu, njegovim nastupima u borbi za talijanski jezik u Dalmaciji u Carevinskom vijeću, suradnji s Ghiglianovichem i iredentističkim novinama *Il Risorgimento* vidi u: Franz ADLGASSER, *Projekt Biographisches Lexikon der Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848-1918*, ÖAW, Kommission für die Geschichte der Habsburgermonarchie. Usp. O. KNAUER, n. dj., 74.; Italo SANTEUSANIO, *Giuseppe Bugatto, il Deputato delle "Basse" (1873-1948)*, Gorizia – Udine, 1985., 79.-88.; *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes*, 54. Sissung, 18. Session, 20. XII. 1907., 3811.-3818., 119. Sissung, 18. Session, 14. XII. 1908., 7967.-7970.; DAZd, *Razni spisi Namjesništva*, sv. 31., 1902.; Personalia d. AH-Mitglieder, Fragebogen an die P.T. Herren Reichsratsabgeordneten, br. 509/Gö, Parlament Archiv Wien, 23. Mai 1907.

⁴⁴ *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes*, 54. Sissung, 18. Session, 21. XII. 1907., 3889.-3890. Austrijski ministar bogoštovlja i nastave uskratio je i 1910., svojim pismom od 8. listopada, pravo na subvenciju istoj školi, obrazlažući to već dobivenim subvencijama iz Italije. Dalmatinski je Sabor iste godine također odbio talijanski zahtjev za 3000 kr. subvencije talijanskim školama. DAZd, Tajni spisi, 567, 65/geh., 1910.

Tablica 1. Stanovništvo prema uporabi govornog jezika⁴⁵

Jezik	1880.		1890.		1900.		1910.	
	govornika	%	govornika	%	govornika	%	govornika	%
Hrvatski ili srpski	440 279	93,31	501 307	95,59	565 276	96,70	610 669	96,19
Talijanski	27 305	5,79	16 000	3,05	15 279	2,61	18 028	2,84
Ostali	4 243	0,9	3 810	0,73	4 026	0,69	6 158	0,97
Nepoznato	4 275	0,9	3 309	0,63	9 203	1,55	10 745	1,67
Ukupno	476 102	100	524 426	100	593 784	100	645 666	100

Iz tablice možemo očitati da je pad broja talijanskih govornika bio najveći između 1880. i 1890., što je povezano s najvećim uspjesima Narodne stranke u ponarođivanju općina (Split i Trogir) i širenjem školstva na hrvatskom jeziku. Nakon tog naglog pada dolazi do konsolidacije talijanske jezične zajednice u Dalmaciji i broj talijanskih govornika raste kako u apsolutnom tako i u relativnom broju, što je posljedica pojačanog djelovanja raznih talijanskih organizacija, među kojima je najvažnija "Lega Nazionale".

Na razini općine Zadar, koja je jedina ostala u rukama *Talijanske stranke*, prema popisu stanovništva iz 1910. na području općine živjelo je 35 907 stanovnika. Od toga se njih 23 651 izjasnilo da im je "jezik općenja" (*Umgangssprache, lingua usuale*) hrvatski, 11 552 izjasnilo se za talijanski, 477 za njemački, a ostalih je bilo 227. U samom gradu talijanski kao materinji jezik navelo je 9318 osoba, hrvatski 3532, a njemački 397.⁴⁶ Kako su popis provodile vlasti u rukama *Talijanske stranke*, broj govornika talijanskog iznimno je diskutabilan. Vjerojatni uzrok njihova velikog broja posljedica je odluke općinskih službenika, koji su bilingvalne govornike upisivali kao talijanske.

Talijani su preko zastupnika Bugatta na sjednici Carevinskog vijeća od 21. ožujka 1911. osporavali zakonitost odredbi o jeziku iz 1909. s objašnjenjem da je time ograničena uporaba talijanskog jezika u uredima u Dalmaciji, što je bilo u suprotnosti s time da je to bio ravnopravan jezik u uredima u Dalmaciji.⁴⁷

⁴⁵ *Statistika pučanstva u Dalmaciji*, ur. Kažimir Ljubić, Zadar, 1885., 55.; Manfred MAKALE, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji*, Beč, 1912., 43.-45. Slične podatke za 1880. navodi i L. Maschek: hrvatskim je jezikom govorilo 440 282, talijanskim 27 305 stanovnika, a ostalim se jezicima služilo 4240 žitelja. Vidi Luigi MASCHKEK, "Repertorio geografico statistico dei luoghi nel regno di Dalmazia sulla base di dati ufficiali elaborati", Zara, 1888. Govornicima talijanskog pred Prvi svjetski rat izjašnjavalo se 2-3% stanovništva, što su Talijani tumačili falsifikatom austrijskih vlasti, kao npr. Giotto Danielli, koji tvrdi da je na području koje je Italiji obećano Londonskim paktom (Italia irredenta) bilo 46% talijanskog stanovništva. Publicist Attilio Tamaro tvrdi da je tada u Dalmaciji talijanskim jezikom govorilo čak 150 000 žitelja, dočim je 1895. našao 60 000 onih koji govore talijanski. Vidi Š. PERIČIĆ, *n. dj.*, 348.-349.

⁴⁶ Josip BEROŠ, "Zadarsko pitanje", *Zadarska revija*, br. 5, 1966., 295.

⁴⁷ A. MANUSSI-MONTESOLE, *n. dj.*, 661. Interpelacija Bugatta br. 18. Vidi *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes*, 96. Sitzung, XX. Session, 21. III. 1911., 5519. (Uhang III, 2701/I.).

Kroz rezultate izbora⁴⁸ za Carevinsko vijeće 1907. i 1911. u kuriji s općim pravom glasa prikazat će se borba političkih stranaka zadarskoga kotara uoči rata. Na izborima za izborni kotar Zadar-Pag-Rab-Biograd koji su održani 14. svibnja 1907. kandidat *Talijanske stranke* bio je dr. Luigi Ziliotto, kandidat Stranke prava don Ivo Prodan, a kandidat Hrvatske stranke dr. Franjo Alačević. Ostale stranke nisu istaknule kandidate jer nisu vjerovale u izborni uspjeh. Prema nepotpunim izvještajima s birališta (“izlaznih anketa”, op. a.) koji su stizali u uredništva *Hrvatske krune*, bilo je izgledno da će Prodan osvojiti najviše glasova, što se ne bi moglo reći za predstavnika *Talijanske stranke* dr. Ziliotta. U prvom izbornom krugu nijedan kandidat nije dobio natpolovičnu većinu potrebnu da bude izabran za zastupnika – dr. Ziliotto je dobio 3077, Prodan 5079, a Alačević 2992 glasa. Ziliotto je najviše glasova dobio u Zadru, Prodan u Preku, Zemunik i Ninu, a Alačević u Biogradu, Novigradu i Rabu.⁴⁹ Talijani su za drugi krug najavili apstinenciju jer im je postalo jasno da njihov kandidat ima male izgledne protiv Prodana, koji je osvojio najviše glasova u prvom krugu. Bojeći se javnih potkupljivanja, falsificiranja izbornih lista te izbornih prijevara, vodeći hrvatski političari zadarskog izbornog kotara obratili su se biračima proglašom – da 23. svibnja još jednom iziđu na birališta i glasaju za don Ivu Prodana.⁵⁰ U drugom krugu uvjerljivo je pobijedio don Ivo Prodan, dobivši 7210 glasova, a kandidat dr. Ziliotto dobio je samo dva glasa jer su se Talijani suzdržali od glasanja, znajući da njihov kandidat nema nikakve izgledne za uspjeh.⁵¹ Izabrani je zastupnik za odlazak na sjednice Carevinskog vijeća za udaljenost od Zadra do Beča (82,9 *Myriameter*) dobio 218 kruna i 86 helera za putne troškove.⁵² Zanimljivo je istaknuti da su izbori 1907. za Dalmaciju koštali 24.800 kruna, u odnosu na ukupne troškove izbora od 570.000 kruna u Carevini.⁵³ Nakon tog izbornog poraza, usprkos uporabi svih mogućih sredstava, zadarski su Talijani krenuli u ulične napade, koji je dosegli kulminaciju neposredno nakon izbora, pa je vlada zaprijetila izazivačima nereda najstrožim mjerama.⁵⁴

Za izbor zastupnika u Carevinsko vijeće 1911. vodila se žestoka predizborna kampanja. Narodna je stranka tražila da se Prodanova kandidatura odbije *a limine* te da se iziđe s jednim zajedničkim kandidatom koji ne bi bio kompromitiran u stranačkoj borbi, koji bi za sve bio nositelj *narodne hrvatske misli* te za kojeg bi svi pristaše u tom kotaru mogli mirne savjesti s oduševljenjem glasati.

⁴⁸ O izborima i zastupnicima iz Dalmacije u Carevinskom vijeću 1907.–1911. više u: Johannes KALVODA, “Reichsratswahlen und Parteiengeföge in Dalmatien (1907 bis 1910). Dargestellt im Lichte der Statthaltereiberichte”, u: *Österreichische Osthefte* 46, Wien, 2004., 21.-50.; Fritz FREUND, *Das Österreichische Abgeordnetenhaus 1907-1911*, Wien, 1911.

⁴⁹ “Izbori u Dalmaciji”, *Narodni list*, br. 39, 16. V. 1907., 1.-2.; “Izbori”, *Hrvatska kruna*, br. 106, 15. V. 1907., 1.

⁵⁰ Hrvatski birači”, *Hrvatska kruna*, br. 112, 23. V. 1907., 1.; J. KALVODA, *n. dj.*, 33.

⁵¹ “Izbori”, *Hrvatska kruna*, br. 113, 24. V. 1907., 1.-2.

⁵² Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dalje: AVA), Ministerium des Inneren – Präsidiale (dalje: MdI-Präs.), 34/2, Kart. 6143 br. 14832, 29. IV. 1907. Jedan “Myriameter” odgovara dužini od 10 kilometara.

⁵³ AVA, MdI-Präs., 34/2 Kart. br. 7950 i br. 45766/07 IIIa, 12. XI. 1907.

⁵⁴ J. GRABOVAC, *n. dj.*, 242.

Tvrdili su: “Predložiti Prodana – to je za nas moglo da znači samo stranačku provokaciju.”⁵⁵ Talijani, kojih je 1910. u zadarskom kotaru bilo 9600, kroz svoju su stranku u kampanji propagirali moralnost u javnom životu, stvarajući alibi za loš rezultat, te su demagoški govorili: “Ne, mi ne idemo za pobjedom, jer bi bilo ludo na to misliti; mi hoćemo jedino da se nacionalno afirmiramo.”⁵⁶ U predizbornoj agitaciji uoči novih izbora 1911. autonomistički *Dalmatinski glas* ističe da se zastupnik za Carevinsko vijeće

(...) ne bira i šalje u Beč da pobira masne dnevnice i da se u tom velegradu zabavlja (...) i da se ulaguje vladi (...). (...) Da se pri nastajnim izborima vami što slična ili još gorega ne dogodi, mi kao pravi Dalmatinci, u kojima vrije ona ista dalmatinska krv kao u vama, predlažemo vam, da glasujete za osobu kojoj je pri srcu nadasve naša mila *Dalmacija* (...).⁵⁷

Na izborima za Carevinsko vijeće za izborni kotar Zadar-Pag-Rab-Biograd održanima 13. lipnja 1911. u prvom krugu najviše je glasova opet dobio kandidat Stranke prava don Ivo Prodan. Prodan je naime dobio 5034, kandidat *Talijanske stranke* dr. Boxich 3826, kandidat Hrvatske stranke Hubert Borelli 2912, a nezavisni kandidat dr. Ljubić 36 glasova.⁵⁸ U drugi krug, koji je održan 21. lipnja 1911., ušli su Prodan i Boxich. Don Ivo Prodan dobio je 4590, a dr. Boxich samo šest glasova, budući da su se Talijani “po naputku svoje stranke opet suzdržali od glasovanja”. Nezavisnog kandidata Ljubića nitko nije ni spominjao.

Iz tih izbornih rezultata moguće je zaključiti nekoliko stvari. U prvom redu, glasački korpus zadarskoga kotara u kuriji s općim pravom glasa pokazao je nacionalnu osviještenost, a rad pravaša dao je vidljive rezultate. Uočljiv je i dobar rezultat drugoga hrvatskog kandidata, Borellija, ali i uvjerljiv poraz *Talijanske stranke*. *Risorgimento* u br. 134 donosi rezultate izbora u drugim kotarevima: u Šibeniku i Skradinu izabran je prvom krugu Ante Dulibić (“croato clericale”) s 4651 glasom, Niko Duboković (“croato nazionale”) osvojio je 3444 glasa, a talijanski kandidat Giovanni Lubin 139 glasova. U Splitu je izabran Josip Smodlaka (“croato democratico”) s 4826 glasova, Giovanni Betizza, talijanski kandidat, dobio je 538 glasova, a socijalist Gabrić 295. U Makarskoj, Vrgorcu, Metkoviću, Orebiću i Stonu izabran je Melkior Čingrija (“croato nazionale”) s 4501 glasom, a pravaš Mate Drinković osvojio je 3722 glasa.

Nakon izbornih poraza, još od 1897., kad je istekao mandat zadnjem dalmatinskom Talijanu (Marino Bonda)⁵⁹, Talijani nisu više imali zastupnika u

⁵⁵ “Položaj u zadarskom kotaru”, *Narodni list*, br. 41, 24. V. 1911., 1. Narodna je pak stranka bila uvjerenjena u pobjedu svog kandidata, koji će u prvom krugu dobiti apsolutnu većinu, te poručuju: “Talijance nećemo nikako, jer nam je prije obraz, pa onda sve ostalo; ali ni Prodana nećemo, jer se je pokazao nesposoban (...).” *Isto*, 2.

⁵⁶ “Pravi dalmatinci”, *Dalmatinski glas*, god. I., br. 1, 6. VI. 1911., 1. Izborna kampanja imala je i zanimljiv predizborni slogan “Doktor Jelolim Boxich jest jedini kandidat koji zaslužuje svačije povjerenje – i za kojega svi moraju (kurziv M. Đ.) da glasuju” i poklič: “Na noge! Na izbore protiv kroatu (Hrvata, op. a.)!”

⁵⁷ *Isto*, 2.

⁵⁸ *Il Risorgimento*, br. 134, 17. VI. 1911., 2.; *Narodni list*, br. 47, 14. VI. 1911., 1.

⁵⁹ Marino Bonda bio je zadnji izabrani autonomist u Carevinskom vijeću; vidi DAZd, *Vlada/*

Carevinskom vijeću. U dalmatinskom Saboru 1911. od 43 izabranih zastupnika imali su samo šest (Ziliotto, Salvi, Ghiglianovich, Krekich, Pini i Smerchinich), kao i u prethodnim izbornim razdobljima, 1895.–1901. (Ghiglianovich, Lubin, Smerchinich, Salvi, Ziliotto i Trigari) i 1901.–1908. (Ghiglianovich, Krekich, Smerchinich, Trigari /od 1903. umjesto Trigarija Pini/ Ziliotto i Salvi).⁶⁰ Poraz dr. Boxicha još ih je više deprimirao pa su posvuda bili u defenzivi, ali nisu prestali naglašavali svoje talijanstvo, te su privremeno odstupili od radikalnih iredentističkih polazišta. Najradikalniji među njima bio je Zadrani Roberto Ghiglianovich, uz kojeg su bili financijski savjetnik Natale Krekich i splitski odvjetnik Ercolano Salvi. Talijanska *La Società Politica Dalmata* postojala je samo po imenu, ali je zato među dalmatinskim Talijanima djelovalo iredentističko društvo “Lega nazionale” te “Dante Alighieri”, društvo koje je bilo stožer iredentizma u kojem su se obučavali diverzanti i teroristi.⁶¹ Talijanski konzul D’Alia navodi da se iredentizam opet postupno intenzivirao kako je “borba Vlade i Hrvata postupno rasla protiv Talijana” te da nakon te faze nastupa kulminacija (1911.–1915.) talijanskog iredentizma, koja je spoj više snažnih, ogorčenih, bolnih kalvarija “di nostra gente sotto il dominio stranier”.⁶² Ivan Pederin ističe da je oružje iredente i dalmatinskih Talijana bilo novinstvo (Talijani su 1883. imali sedam političkih listova) i škola, da je talijansko novinstvo bilo surovo i zajedljivo te da je pozivalo braću u inozemstvu na otpor tuđinskom jarmu.⁶³

Ideje talijanskog nacionalizma pokušat će se objasniti preko djelovanja Roberta (Giovanni Antonio) Ghiglianovicha, koji se smatrao jednim od najviđenijih i najradikalnijih talijanskih političara u Dalmaciji. Rođen je u Zadru 17. srpnja 1863. od roditelja Giacomina i Luise Affrich.⁶⁴ Otac mu je bio poznati odvjetnik i zastupnik autonomist u dalmatinskom Saboru. U Ghiglianovichev

Namjesništvo za Dalmaciju, Izborne liste na izborima za Carevinsko vijeće (1891.) Protokol br. 5. Godine 1891. zastupnici iz Dalmacije bili su dr. J. Biankini, M. Bonda, L. Borčić, dr. G. Bulat, dr. M. Klaić, dr. R. Kvekić, V. Perić, A. Šupuk, N. Dabar. Vidi *Stenographische Protokolle des Abgeordneten des Reichsrathes*, Wien, 1892., 998.

⁶⁰ O izborima za dalmatinski Sabor vidi Ivo PERIĆ, *Dalmatinski sabor 1861.-1912. (1918.)*, Zadar, 1978., 222.-224. Zbog ograničavanja političkih sloboda i izbornog reda s ograničenim pravom glasa u tri kurije prema visini poreznih obveza dalmatinski je Sabor bio pod utjecajem vlasti, što je zbog sprege s vlašću Talijanima uvijek jamčilo najmanje 15% mandata.

⁶¹ DAZd, PSN, sv. 708. (1913.-1918.), K. u. k. Armeeober-kommando K. Nr. 703. Geheim. Die italienische Irredenta (bearbeitet im Evidenzbureau des Generalstabes), 40. Masonerija se pribrala i nastavila djelovanje protiv Austro-Ugarske preko talijanskog iredentizma, isto, sv. 709., 31. O nastanku *Irredente* u Carevini i njenim vođama vidi Michael MAYR, *Der italienische Irredetismus*, Innsbruck, 1916., 275.-307.; Theodor von SOSNOSKY, *Die Politik im Habsburgerreiche*, Berlin, 1912., 283.-307.

⁶² A. D’ALIA, *La Dalmazia nella storia e nella politica e nella guerra e nella pace*, Rim, 1928., 74.

⁶³ Ivan PEDERIN, *Austrijska vlast u dalmatinskoj politici (1878.-1914.)*, Zadar, 2009., 42.

⁶⁴ DAZd, Matična knjiga rođenih Zadar – Sv. Stošija, inv. br. 1785 (1861.-1864.), str. 100., br. upisa 137. O Robertu Ghiglianovichu više u: L. MONZALI, “Un contributo alla storia degli italiani di Dalmazia. Le carte Ghiglianovich”, *Rivista dalmatica*, 1997., fasc. 3, 192.-217.; O. RANDI, “Il senatore Roberto Ghiglianovich. Profilo aneddotico”, *Rivista dalmatica*, 1930., 3.-27.

intelektualnom oblikovanju presudnu je ulogu imao njegov studij prava u Beču i Grazu, kamo se uputio 1880. godine. Upravo u multietničkoj klimi glavnoga grada Austro-Ugarske Monarhije stvara nacionalnu svijest kada se povezuje s delegacijom iz Splita koja u Beču prosvjeduje protiv pohrvaćenja gimnazije u tome dalmatinskom gradu. Završio je pravni fakultet u Grazu i postao odvjetnik u Zadru.⁶⁵ Još od mladosti intenzivno bavi se politikom. Ghiglianovich svjedoči da su u vrijeme njegove mladosti dva elementa, talijanski i hrvatski, bila podjednako zastupljena, što je dovodilo do stvaranja osjećaja pripadnosti dalmatinskoj naciji. Iako se većina članova njegove obitelji smatrala Talijanima, Robertov stric Piero izjašnjavao se kao Hrvat. Početkom osamdesetih godina Ghiglianovich pristupa Autonomističkoj stranci kako bi se suprotstavio "kroatizaciji" dalmatinskog društva. Nakon gubitka na izborima 1870., stranka je na rubu propasti, od koje je spašava upravo Ghiglianovich, koji postaje tajnik autonomističkog vođe Luigija Lapenne. Biran je u dalmatinski Sabor u tri mandata (1895.-1918.). Nakon devedesetih godina Autonomistička stranka dobiva isključivo talijanski predznak. S Ghiglianovichem se stranka okreće Rimu i Trstu kao političkim centrima, a talijanstvo postaje politički identitet, a ne kao do tada lingvistički i kulturološki.⁶⁶ Pri izricanju smrtne kazne Oberdanku, tršćanskom atentatoru na Franju Josipa I. 1882., Ghiglianovich se našao među uhićenim zadarskim studentima.⁶⁷ Nakon izbora za dalmatinski Sabor 1896., Ghiglianovich preuzima vodstvo Autonomističke stranke u kojoj sve veće značenje daje talijanstvu, odbacujući dalmatinstvo. Dana 11. studenoga 1887. u Zadru je osnovao podružnicu karitativnog društva "Pro Patria", čiji je glavni cilj bio očuvanje talijanske nacionalnosti i jezika otvaranjem talijanskih škola u Dalmaciji. Ghiglianovich je ubrzo (1899.) uz pomoć Ziliotta i Krekicha potisnuo starog Trigarija⁶⁸ s mjesta načelnika zadarske općine.⁶⁹

⁶⁵ DAZd, PSN, sv. 700., br. K-174-1/1915.

⁶⁶ L. MONZALI, "Un contributo alla storia degli italiani di Dalmazia. Le carte Ghiglianovich", 195.-196.

⁶⁷ O. RANDI, "L'opera politica del sen. Roberto Ghiglianovich", *Rivista dalmatica*, IX, Zadar, 1930., 3. Ghiglianovich je za vrijeme Krivošijskog ustanka u nekoj zadarskoj gostionici 2. siječnja 1883. u društvu (Dušan Baljak, Srbin, Ivan Polić, Hrvat, i Giuseppe Fillipi, Talijan) klicao Italiji, Rusiji i Srbiji. DAZd, PSN, 594, IX² 2. 493/p. 1883.

⁶⁸ "Treći učitelj bio je Nikola Trigarić (1847/50), tako ga svi u selu još zovu. Uslijed nesporazuma sa bivšim glavarom sela Ivom Lončarom, s kojim se bio nešto uhitio, iza 3 god. službe, preko volje ostavi Preko. Čovjek pametan i radišan nije se radi toga izgubio no primivši volju za nevolju, otiđe kao pisar pokojnomu poduzetniku Rusko Dubrovčaninu, koji je tad gradio tvrđavu na rtu Oštro kod Vitaljine i tu nađe svoju sreću. Oženio bogoljubnu gospođu Ceciliju iz Ercegnovoga, koje je plemenito srce svakomu u Zadru poznato. Vрати se opet u Zadar, gdje sagradi više kuća i palača i postane načelnikom Zadra do svoje smrti." Vidi J. M. (najvjerojatnije Josip Marčelić, op. M. Đ.), *Preko. Povijesne, geografske i folklorističke i kulturne crtice*, Dubrovnik, 1924., 57.-58. Ghiglianovich je za razliku od Trigarija želio proširiti svoj pokret na cijelu pokrajinu, dok se Trigari orijentirao uglavnom na Zadar. Ubrzo je detronizirao Trigarija s političke scene te počeo provoditi politiku koja se zalagala za održavanje dobrih odnosa s austrijskom upravom. Vidi L. MONZALI, "Un contributo alla storia degli italiani di Dalmazia. Le carte Ghiglianovich", 205.

⁶⁹ O. RANDI, "L'opera politica del sen. Roberto Ghiglianovich", 5.; L. MONZALI, *Italiani di Dalmazia. Dal Risorgimento alla Grande Guerra*, Firenze, 2004., 175.

Prema austrijskim policijskim izvještajima, upravo je Ghiglianovich vođa cjelokupnog iredentističkog pokreta u Dalmaciji.⁷⁰ Kao sposoban političar razvio je brojne veze među utjecajnim ljudima u Beču i Namjesništvu. Upravo je Ghiglianovich tvorac dvostruke politike *Talijanske stranke* u Dalmaciji. S jedne strane stranka je provladina da bi se lakše opirala hrvatskim zahtjevima u Dalmaciji, a ulogu lojalnog političara, vladina suradnika, preuzeo je na sebe zadarski načelnik Ziliotto⁷¹. U Splitu je tu ulogu preuzeo Ercolano Salvi⁷². Zbog manjinskog statusa dalmatinski se Talijani izjašnjavaju kao iznimno lojalni Austriji (do 1900., možemo reći i javna i tajna politika), o čemu svjedoči dvojnost talijanske pozicije spram vlasti na primjeru zadarskog slučaja. Među dalmatinskim Talijanima vlast je imala i sebi odane ljude, među koje spada i ugledna zadarska obitelj Luxardo⁷³, čiji su članovi bili vatreni Talijani, ali su dali i visoke činovnike u Monarhiji. Osim toga veliki broj državnih činovnika talijanske je nacionalnosti. Na to utječe i činjenica da je Italija članica Trojnog saveza, pa je Austrija nastoji udobrovoljiti u nacionalnom ili u gospodarskom smislu – primjer je vinska klauzula (*Weinklausel*)⁷⁴ iz 1892. godine. S druge strane od 1900. organiziraju se brojne iredentističke demonstracije i manifestacije čiji su pokretači Ludovico Milcovich, Ghiglianovichev bliski suradnik, dr. Pompeo Allacevich, Manfredo Persicalli, dr. Talpo, dr. Bucevich, ali i stu-

⁷⁰ S. DELICH, *n. dj.*, 8. "Danas sam uspio primiti osobu talijanske nacionalnosti, koja je jedno vrijeme sudjelovala u političkom životu te važnim otkrivanjima vodstva iredentističkog pokreta u Dalmaciji. Osoba preko koje sam dobio sljedeće povjerljive dokumente, potpuno garantira njihovu vjerodostojnost sljedećih navoda. Vođa iredentističkog pokreta u Dalmaciji je bio vođa cijele talijanske politike u provinciji, dakle odvjetnik dr. Roberto Ghiglianovich (...), dr. Ghiglianovich, političar visoke intelektualne razine, predvodi vodstvo iredentizma sa najvišom sposobnošću i izrazito velikim oprezom. (...) ispred javnosti ostati uvijek u sjeni (...). To je bio način djelovanja u svakoj stvari koju je provodio (...) povjerljivo sa osobama koji su pripadali radikalnoj stranci, (...) ali zbog činjenice da dok je bio vođa, nikad se nije isticao, pa nedostaju konkretni dokazi." – navodi kapetan žandarmerije Neubauer. Vidi *L'irredentismo in Dalmazia. Scoperta della dirigenza dello stesso. All' i. r. Comando di difesa costiera "FMLT, Freiherr von Wucherer in Mostar"*, Zadar, 22. II. 1916., *ISTO*, 10.-13.

⁷¹ Više o Luigiju Ziliottu vidi u: Natale KREKICH, "L' opera amministrativa e politica di Luigi Ziliotto", *Rivista dalmatica*, XIII/1, 1932., 43.-106. "(...) Luigi Ziliotto je rođen 1862., u Makarskoj a od 1900., gradonačelnik Zadra sve do vremena ukidanja predstavnštva, jedan je od vođa talijanske stranke u Dalmaciji, osim toga smatra se izravnim vođom talijanske politike, dok se dr. Ghiglianovich vrlo rijetko ističe u javnosti (...)." Vidi S. DELICH, *n. dj.*, 17.

⁷² Glavni državni odjel vojnog zapovjedništva u Grazu, Vojni sud u Grazu, Vojna cenzura u Splitu, vezano za dr. E. Salvija piše: "Poticatelj iredentizma, dr. E. Salvi, koji živi u Grazu, pristaje, kako proizlazi iz razglednica u prilogu, otvoreno priznati svoje simpatije prema Italiji i u nepovoljnim uvjetima (...)." Vidi: S. DELICH, *n. dj.*, 25.

⁷³ Obitelj se doselila u Dalmaciju iz Genove početkom XIX. stoljeća. Jedan član obitelji uvijek je bio u bliskoj vezi s iredentističkim krugovima u Italiji, kao što je to bio Michelangelo Luxardo, a stariji brat Demetrio vodio je tvornicu likera, ali i često putovao u Italiju i tamo se dugo zadržavao. DAZd, Tajni spisi, sv. 565., 1908.

⁷⁴ O klauzuli više u: Alexander BUCZYNSKI, "Der Dalmatinische Landtag", u: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918.*, sv. VII/II, Verfassung und Parlamentarismus, ur. Helmut Rumppler und Peter Urbanitsch, Wien, 2000., 1978.-1979.; *Stenographische Protokolle*, XVII Session, 1901., 669 der Beilagen, 4/1-24. Biankini u svom govoru u Carevinskom vijeću od 20. svibnja 1902. ističe "da je vinska klauzula zadala smrtni udarac poljodjelstvu u Dalmaciji". Vidi *Smotra dalmatinska*, XV-B.41, 24. V. 1902., 1.

denti, trgovci i žene (krojačice i modne dizajnerice). U navedenim je skupinama nacionalni radikalni osjećaj najviše razvijen. Na prosvjedima se redovito pjevaju iredentističke pjesme. *Narodni list* negoduje "(...) što hrvatske naše zemlje kao Dalmaciju, smatraju svojim zemljama 'provincije irredente', kako ih očitito zove dopisnik milanskog 'Corriera'".⁷⁵ Prema tajnom izvještaju kapetana Neubauera, zapovjednika žandarmerije u Dalmaciji, zadarska je općina podržavala iredentističku djelatnost potpomažući radikalne talijanske organizacije poput "Società degli studenti italiani" ili "Società dei Bersaglieri". Osim toga u radu općine dominantni utjecaj imali su ljudi izrazito iredentističkog značaja, kao što je npr. Roberto Ghiglianovich, a načelnik Ziliotto okarakteriziran je kao umjereni političar.⁷⁶ Ghiglianovich i odvjetnik Wilenik bili su u Zadru veza zastupniku u talijanskom parlamentu Salvatoreu Barzilaju u organizaciji iredentističkog kongresa 1903. u Udinama, na kojem su sudjelovali i dalmatinski Talijani.⁷⁷ Govoreći u Carevinskom vijeću 13. veljače 1902. o potiskivanju Hrvata u vojsci, Biankini ističe:

(...) ovakva vladina politika u hrvatskim zemljama na istočnim obalama Jadranskog mora ide za tim, da ih što prije prepravi za kraljevinu Italiju, koja hoće da s njima zagospodari. Najnovije čežnje Italije prema Albaniji nijesu nego epizoda davnih njezinih snova za apsolutnim gospodstvom nad Jadranskim morem. Što ne kaže službena Italija, kaže to danas čisto i bistro njezina "Irredenta", koja i po zadnjim izjavama Bovia na lijesu Imbrianija i mnogih drugih hoće svakako i Dalmaciju. To su plodovi austrijske politike, koja na cijeloj primorskoj obali, usprkos hrvatskoj većini, uzdrži talijanski jezik u svim svojim uredima (...).⁷⁸

Talijanski konzul u Zadru Antonio D'Alia kaže za Ghiglianovicha da je mudar i brzih refleksa. Svi su ga poštovali, a neprijatelji su ga se bojali.⁷⁹ D'Alia je Ghiglianovicha smatrao "kapetanom naše očajničke nacionalne borbe".⁸⁰ Početkom siječnja 1915. prebjegao je u Italiju, gdje vodi promidžbu za ulazak Italije u rat i priključenje Dalmacije Italiji.⁸¹ Kad naslućuje talijansko-austrijski sukob, Ghiglianovich prije bijega u Italiju u pismu talijanskom ministru vanjskih poslova Sonninu naglašava važnost Dalmacije za vojnu sigurnost Italije. Prije bijega Roberto Ghiglianovich tražio je u siječnju 1915. putovnicu za "liječenje" u Njemačkoj. Pred sam početak rata Zadar napuštaju Delich,

⁷⁵ *Narodni list*, br. 46, 10. VI. 1905.

⁷⁶ Prema austrijskim vojnim izvještajima, Ziliotto je bio sposoban političar koji je mogao privući simpatije vlade. Iako se u godinama prije rata držao umjereni i politički lojalno, ipak je u stalnom kontaktu s Ghiglianovichem i bez njega ne donosi nijednu bitnu odluku. Vidi: S. DELICH, *n. dj.*, 17.

⁷⁷ I. PEDERIN, *n. dj.*, 67.

⁷⁸ *Smotra dalmatinska*, XV-B.14, 19. II. 1902., 2.

⁷⁹ A. D'ALIA, *La Dalmazia le regione limitrofe e l'Adriatico*, Bologna, 1914., 88.

⁸⁰ DAZd, Tajni spisi, sv. 700., 1916., 174.

⁸¹ Austrijska vojnoobavještajna služba pratila je Ghiglianovichevo djelovanje te je zatražila informacije o njemu od Redarstvenog odsjeka. Vojnoobavještajna služba informirala je Redarstveni odsjek da je Ghiglianovich pobjegao u Italiju, da je poznatih iredentističkih usmjerenja te da je povezan s Milcovichem i Delichem. DAZd, PSN, sv. 699., br. 6/4, 27. VII. 1916.

Bucevich i Milcovich.⁸² Pogoršavanje odnosa između Italije i Austro-Ugarske do objave rata 1915. olakšalo je pobjedu iredentističkih i protuaustrijskih tendencija među dalmatinskim Talijanima. Početkom rata s Italijom 1915. nailazimo na popis izbjeglih zadarskih Talijana pod oznakom “politički sumnjive osobe”.⁸³ Vrh austrijske uprave u Dalmaciji, od namjesnika Attemsa do državnog odvjetnika Marocchie, bio je protalijanski nastrojen. Mnogi činovnici talijanske nacionalnosti već su prije rata bili prožeti iredentističkim idejama.⁸⁴ Zato je i bio moguć bijeg Ghiglianovicha, Delicha i Milcovicha u Italiju pored toga što su bili okarakterizirani kao radikalno usmjereni Talijani i organizatori iredentističkih strujanja među zadarskim Talijanima. Ovu činjenicu potvrđuje i talijanska memoaristika iz Prvog svjetskog rata. Ghiglianovich je surađivao s Gabrieleom D’Annunzijem, talijanskim pjesnikom radikalno nacionalističke orijentacije.⁸⁵ Između 1915. i 1918. Ghiglianovich je smatran najvišim predstavnikom dalmatinskih Talijana kod talijanske vlade. U propagandi mu pomažu Silvio Delich, Giorgio de Nakich, Enrico Pezzoli, Roberto Ferduzzi te Antonio i Giovanni Difnico. Ghiglianovich je bio liberalni nacionalist, dok su Dudan i Cippico ekstremni talijanski nacionalisti. Za Dudana i Ghiglianovicha ne postoji jugoslavenska nacija, nego samo Slovenci, Hrvati i Srbi. Dudan inzistira na čitavoj Dalmaciji, a Ghiglianovich na Dalmaciji do Neretve.⁸⁶ Najzvučniji Ghiglianovichov potez u Italiji bio je prijam kod predsjednika vlade Orlanda 29. kolovoza 1915., kojem je predočio “jadranski program” u četiri točke: Trst, Pula, Rijeka i Split. Taj “projekt” ipak nije naišao na sveopću potporu talijanske javnosti prema pitanju Dalmacije, nakon čega Ghiglianovich osjeća bespomoćnost i napuštenost, stoga napada Salveminija i njegov stav da Italija ne treba zauzeti Dalmaciju. I nakon rata Ghiglianovich je bio iznimno aktivan u promidžbi da Dalmacija postane talijanska. Kako navodi *Liberio* na svojoj web-stranici, Ghiglianovich “(...) umire 2. rujna 1930., (Gorizia, op. a.) nakon što je vidio mrvljenje onog dalmatinskog svijeta u kojem suživot nije bio puka riječ ali na sreću bez da je svjedočio krajnjem mučeništvu voljenog Zadra pod 54. bombardiranja saveznika i oslobođenom od Titovih partizana koji su dovršili posao uništivši posljednju utvrdu talijanstva u Dalmaciji”.⁸⁷

⁸² A. D’ALIA, *Aneddoti ed episodi dell’ irredentissimo italiano in Dalmazia*, Rim, 1930., 21.-22.

⁸³ DAZd, Misc, poz. 6, 1915. Prema popisu, sumnjčilo se 12 izbjeglih Zadrana zbog iredentističkih aktivnosti: Antonio Cippico, Roberto Ghiglianovich, Antonio Bucevich, Silvio Delich, Ludovico Milcovich, Nicolò Luxardo, Natalis Filippi, Egidio Galessich, Nicolò Benzoni, Emil Magnacca, Libero Collenz, Natale Mestrovich. Svi navedeni pripadali su prije rata radikalnom dijelu talijanske političke scene.

⁸⁴ A. D’ALIA, *La Dalmazia nella storia e nella politica e nella guerra e nella pace*, 139.

⁸⁵ O. RANDI, “Gabriele d’Annunzio e Roberto Ghiglianovich”, *Rivista dalmatica*, XVIII, Zadar, 1937., 38.-41.

⁸⁶ L. MONZALI, *Italiani di Dalmazia 1914-1924*, 14.-18.

⁸⁷ Opširnije o Ghiglianovichu vidi na: <<http://digilander.libero.it/arupinum/ghiglianovich.html>>. “(...) mori il 2 settembre 1930 dopo aver visto frantumarsi quel mondo dalmata in cui la convivenza non era una vuota parola ma, per sua fortuna, senza dover assistere all’ulteriore martirio della sua amata zara sotto i 54 bovrardamenti alleati e ‘liberata’ dai partigiani di Tito che completarono l’opera eliminando l’ultimo baluardo d’italianità sopravvissuto in Dalma-

I drugi iredentistički mislioci smatrali su Prvi svjetski rat prilikom za ostvarenje svojih ciljeva, stoga su se trudili naglasiti talijanski značaj Dalmacije. Tako je o talijanizaciji Dalmacije pisao Zadrani Alessandro Dudan, koji je 1915. objavio knjigu *Dalmazia e Italia*, u kojoj iznosi više nego standardna iredentistička stajališta. Poput ostalih talijanskih nacionalista (Cippico⁸⁸) naglašava da je Dalmacija talijanska zemlja, ali uvodi *novum*, do tada nepostojeće načelo. Svojom interpretacijom geografije, poput Giotta Daniellija, Dudan ističe da je Dalmacija i zemljopisno talijanska, jer nije balkanska. Čak naprotiv, po svojoj je povijesti od 1866. neprekidno talijanska, ističe Dudan. Posvećuje čitavo poglavlje temi “La Dalmazia e gli Slavi immigrati” i o Slavenima govori kao o došljacima. Kao najveći dokaz talijanstva Dalmacije ističe da “niti škole, činovništvo, crkva, vojska nisu mogli uništiti talijanstvo Zadra”. Naglašava da “čak i u najmanjem gradiću morate govoriti talijanski ako želite biti član civiliziranog društva”.⁸⁹ I publicist Attilio Tamaro ponovio je, u djelu *Stanje Talijana pod Austrijom*, tradicionalne iredentističke stavove o austrijskoj slavizaciji Dalmacije. Tamaro poziva Italiju na zauzimanje hrvatskih i slovenskih pokrajina jer će inače nastupiti “smrt talijanstva ako se ne oslobodi strane vlasti”.⁹⁰ U Rimu je 30. listopada 1914. održana iredentistička konferencija o položaju Dalmacije pod Austro-Ugarskom i pravima Italije nad njom. Prema

zia.” *Isto*. Ghiglianovicheva ostavština danas se nalazi u Biblioteca del Senato u Rimu, a sastoji se uglavnom od osobnih dokumenata. Nisu sačuvani Ghiglianovichevi dokumenti iz vremena prije njegova odlaska u Italiju jer je veliki dio dokumentacije i sam uništio. Nakon njegove smrti prelazi u ruke njegove sestre Silvije, koja ju je dala na raspolaganje zadarskom povjesničaru i publicistu Oscaru Randiju, koji je napisao biografsku studiju o Ghiglianovichu u *Rivista dalmatica*. U ostavštini su sačuvana Ghiglianovicheva osobna pisma slana sestri Silviji i rođaku Domenicu Barbieriju (omotnica “A”). Važnost tih pisama leži u činjenici da se iz njih iščitava talijanska politička atmosfera u vrijeme mirovne konferencije nakon Prvog svjetskog rata. U omotnici “B” sačuvana je dokumentacija o Ghiglianovichevoj političkoj aktivnosti u razdoblju od 1917. do 1920., uplatnice o novcu koji je Ghiglianovichu donirala udruga “Dante Alighieri”. U omotnici “C” sačuvana je dokumentacija o Ghiglianovichevoj političkoj aktivnosti od 1915. do 1917., kao i propagandni materijal za rješavanje *dalmatinskog pitanja*. Vidi L. MONZALI, “Un contributo alla storia degli italiani di Dalmazia. Le carte Ghiglianovich”, 212.

⁸⁸ O Cippicu vidi u: N. KREKICH, “Antonio Cippico”, *Rivista dalmatica*, XVI, fasc. I, 1935., 3.-6. Sveukupna Cippicova politička aktivnost sumnjiva je austrijskoj policiji, pa 1915. sudu u Zadru stiže optužnica i naredba o sekvestraciji njegove imovine te nalog za uhićenje ako se pojavi unutar austro-ugarskih granica. Iste godine Cippico postaje predsjednik društva “Dante Alighieri” u Londonu, a 19. travnja dobiva talijansko državljanstvo kao jedini iredentist iz austrijskih provincija kojemu je to uspjelo. Kad Italija ulazi u rat s Austrijom, Cippico se odmah prijavljuje u vojsku (24. svibnja 1915.) i ponovno odlazi u London, promičući pravo Italije na Dalmaciju. U ratu dobiva vijest da je imenovan šefom Odsjeka za talijanistiku Filozofskog fakulteta u Londonu. Vrativši se nakon rata u London, i dalje se bavi politikom, posebno 1919., kad vodi kampanju oko jadranskog pitanja. Vidi *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 25, 732.-734.; A. BACOTICH, “Antonio Cippico”, obj. u *Archivio storico per la Dalmazia* (vol. XVIII, Rim, 1935.), časopisu koji je 1926. pokrenuo Cippico; E. SCODNIK, *Antonio Cippico, Pagine della Dante*, XLV/I, genn.-febb. 1935.; *Il Dalmata*, br. 82, 1902.; Francesco SEMI, Vanni TACCONI, *Istria e Dalmazia. Uomini e Tempi*, II, Udine, 1992., 517.-518.; <<http://digilander.libero.it/arupinum/cippico.html>>.

⁸⁹ Alessandro DUDAN, *Dalmazia e Italia*, Milano, 1915., 25.

⁹⁰ Attilio TAMARO, *Le condizioni degli Italiani soggetti all’Austria nella Venezia-Giulia e nella Dalmazia*, Rim, 1915.

zaključcima konferencije, u Dalmaciji je od 645 tisuća stanovnika 60 tisuća Talijana, koji su u najvećem dijelu civilizirani i kulturni. Ostali stanovnici Dalmacije su "Slavi", koji su podijeljeni po "plemenima" (koristi se višeznačni termin *schiatte*) na Hrvate, Srbe, Morlake i Uskoke. Oko 30 tisuća Slavena govori talijanski te je dvojezično. Ukupan broj kulturnih Slavena ne prelazi 50 tisuća. Kad se tome doda da su gradovi talijanski, vidljiva je talijanska kulturna supremacija u Dalmaciji, tvrde iredentisti u Rimu.⁹¹

Osnivanjem radikalne talijanske stranke *Partito Italiano Democratico* radikalni su studenti (Boxich, Milcovich, Delich, Bucevich) nastojali pokazati revolt nacionalističke mladeži zbog oportunitizma starije generacije. Stoga je stranka raspuštena 30. svibnja 1914., godinu dana prije ulaska Italije u rat na strani Antante. Za rata se dalmatinska skupina talijanskih političara nalazila u Rimu, djelujući oko Delichevih novina *Idea Nazionale* i organizirajući iredentistički komitet *Commissione centrale dei fuorusciti adriatici*.⁹² Zajedničke karakteristike u biografijama spomenutih pojedinaca koje ih usmjeravaju prema talijanskom identitetu jesu podrijetlo, zajedničko školovanje u Italiji i Austriji te intelektualna povezanost s talijanskim krugom. Iredenta je imala svoje odraze u književnosti, osobito kod Manzoniya i Carduccija, pa su kultura i književnost postale stalnim oružjem iredentizma. *Oda Zadru* koju je napisao Cippico u siječnju 1915., čekajući u Rimu povratak na "naše more", u "naš Zadar" i "slobodnu Dalmaciju", samo potvrđuje iredentistički san "zadarske citadele":

*Ricordati, amor mio, sera e mattina
del mare nostro del mare amaro:
Egli, dirai che il padre marinaio
l'onta di Lissa vuol vendicar.
Gioia bella, gioia cara,
citta d' Italia - sorge in quel mare
Ella ci attande, la nostra Zara
de la Dalmazia - la liberta.*⁹³

Zaključak

Nakon konačnog ujedinjenja Kraljevine Italije 20. rujna 1870. (kad se pridružio i Rim), privlačna moć talijanske države sve se više počinje osjećati među austrijskim, pa tako i dalmatinskim Talijanima. Koristeći se krizom u političkom životu Dalmacije, izazvanom oportunitizmom Narodne stranke,

⁹¹ Arturo GALANTI, *I diritti storici ed etnici dell' Italia sulle terre irredente*, bez godine i mjesta tiskanja, 21.

⁹² J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, 291.

⁹³ Gino BAMBARA, Antonio (Tonci) CEPICH, *Zara una citta tra storia e leggenda*, Brescia, 2007., 158. Odavde su preuzete i fotografije poznatih radikala na kraju rada (157.-159.).

razdorom između Hrvata i Srba, a naposljetku podrškom vladinih organa u Zadru, prvotni autonomisti postajali su Talijani da bi se koristili § 19. temeljnog zakona od 21. XII 1867. o zaštiti narodnosti, pa su se, kao i Srbi, organizirali u *Talijansku stranku*. Osnivanjem nove političke stranke Bajamonti je nastojao okupiti dalmatinske Talijane na čistoj nacionalnoj osnovi. Za razliku od Duplancicha nije zagovarao priključenje Dalmacije Italiji, nego je uvijek ostajao u granicama autonomije u sklopu Monarhije.

Kako je talijanska elita sve više gubila svoje pozicije (prema priznanju Bajamontijeva biografa Oscara Randija: "Gubitak stare i slavne splitske općine primorao je dalmatinske Talijane da dođu do dna svoje austrijske 'doline suza'..."), tako je među njom sve više rastao utjecaj iredentističkih ideja. Prekretnica koja je značila napuštanje ideje o očuvanju talijanstva unutar Austrije i prihvaćanju iredentističkih planova dogodila se na kraju XIX. i samom početku XX. stoljeća. Tada su naime "mladi" talijanski političari R. Ghiglianovich, L. Ziliotto i E. Salvi preuzeli vodstvo unutar Talijanske stranke u Dalmaciji. Znakovito je bilo rušenje staroga zadarskog načelnika N. Trigarija i imenovanje novog, L. Ziliotta, 1900. godine. Iako je Ziliotto kao načelnik glavnog grada Dalmacije izbjegavao bilo kakvo javno manifestiranje iredentističkih ideja, Ghiglianovich je kao vođa iredentističkog pokreta bio poveznica između "umjerenog" Ziliotta i radikalne struje Talijana (Delich, Bucevich, Boxich, Krekich i dr.). Činjenica je da su upravo radikalni elementi imali najveći utjecaj na talijansku većinu u gradu Zadru. Istina, autonomizam je bio sredstvo kojim se često prikrivao talijanski nacionalizam, ali je istina i da neki sukobi (između struje Antonija Bajamontija i struje Nicolò Trigarija) pokazuju kako je situacija bila složena te da su političke i identitetske opcije bile razlomljene, kompleksne i fluidne. Talijanska zajednica bila je organizirana u brojna kulturna i sportska društva jedva prikrivenog iredentističkog sadržaja: "Pro Patria", "Dante Alighieri", "Lega Nazionale", "Società di bersaglieri" i dr. U razdoblju neposredno pred Prvi svjetski rat radikaliziranje je zahvatilo i dalmatinske Talijane zaposlene u austrijskoj državnoj službi. Tijekom Prvog svjetskog rata najveći dio iredentističkih vođa prebjegao je u Italiju, gdje su javno mogli istaknuti svoje iredentističke stavove, u kojima su se zalagali za pripojenje Dalmacije Italiji.

Slika 1. Dr. Ghiglianovich, poručnik Cippico i Anna Cippico u Rimu 1915. godine

Slika 2. Zadrani u Rimu 1915., nakon početka rata: poručnik Dudan, vojnik Polli, poručnik Cippico borili su se u talijanskoj vojsci protiv Austrije, te Anna Cippico, koja je od 1916. radila kao sestra u Crvenom križu

SUMMARY

DALMATIAN ITALIAN POLITICAL PARTIES 1886-1914 (1918)

Author analyses political identity of Dalmatian-Italians and political circumstances in Dalmatia in the second half of 19th century. First they show origin of "La Società Politica Dalmata", then their ideology and further activity as "Italian party". In text they try to motivate dissertation which explains how national identity of Dalmatian Italians is strongly influenced by their political activity. Therefore, the main subject of analysis is political organization of Dalmatian Italians through which they expressed Italo-Dalmatian and Italian nationalism of irredentism. The ideology of radical Italian nationalism is shown by analyzing the case of Roberto Ghiglianovich which alerts on political conflicts within citizens with Italian language expression which created condition of acceptance or rejection of certain collective identity. It is concluded that in final stage of national-integration processes by Dalmatian Italians predominate ideas of Italianization of Dalmatia and irredentism.

Key words: National Identity, Political Parties, Italo-Dalmatian, Nationalism, Irredentism